

TERAJŠÍ STAV ZEMEPISU V MAĎARSKU

Dnešný stav geografie, ktorý je v Maďarsku veľmi podobný ako v ostatných ľudových demokraciách, nemožno analyzovať bez pohľadu na nedávnu minulosť.

Povaha maďarského zemepisu medzi dvoma svetovými vojnami sa odráža v činnosti Maďarskej zemepisnej spoločnosti (Magyar Földrajzi Társaság), ktorá vznikla r. 1872 so sídlom v Budapešti, a v činnosti jednotlivých katedier geografie na vtedajších univerzitách, a to na univerzite a národohospodárskom sbore v Budapešti, na univerzite v Segedíne, Debrecíne a Pätikostolí (Pécs).

Vedecké dráhy vtedajších vedúcich profesorov katedier a súčasne aj vedúcich činiteľov Maďarskej zemepisnej spoločnosti sa začínajú v čase pred prvou svetovou vojnou. Ako nestor vynikal medzi nimi Jenő Cholnok y (1870—1950), ktorý bol profesorom geografie na univerzite v Budapešti a predsedom Maďarskej zemepisnej spoločnosti. Na vedeckú dráhu nastúpil ako technik, ale cez hydrologiu a meteorológiu sa vyvinul na povolaneho pestovateľa celej fyzickej geografie, najmä však geomorfológie. Ako geomorfológ dospel vo svojom názore od Richthofena k Davisovi. Jeho antropogeografické ponímanie je silne deterministické. Na svojich východoázijských a iných cestách, ako aj vo výskume vlasti mnohokrát bol iniciátorom. Prvý nadhádzoval a pohotovo hneď aj riešieval problémy, pri ktorých neskoršie podrobný výskum dospieval k záverom od neho značne odlišným. Vynikal ako prednášateľ, spisovateľ a úspešný popularizátor geografie. Hoci nemožno poukázať na učencov medzi jeho žiakmi, tým väčšie úspechy dosahoval v rozširovaní zemepisu medzi obecnstvom.

Vedúcim geografickej katedry v národohospodárskom sbore bol Pál Teleki (1879—1941). Nech je mienka o jeho politickej činnosti a národopisných mapách hocaká, tolko je isté, že bol zakladateľom hospodárskej geografie v Maďarsku. Niet pochyby o tom, že to nebola hospodárska geografia marxistická. Avšak jeho zásluhou je, že vychoval ekonomických geografov, väčšina ktorých išla spočiatku po jeho stopách.

Okrem spomínaných sú už medzi mŕtvymi aj profesori geografie na univerzite v Segedíne (Károly Kogutowicz) a v Debrecíne (Rezső Milleker).

Avšak čerstvými silami narába ešte Gyula Prinz, ktorý bol medzi dvoma svetovými vojnami profesorom geografie na univerzite v Pätikostolí a nateraz je profesorom v Segedíne. Svoju vedeckú dráhu nastúpil ako geológ. Výskumnú cestu konal v Tien-šane. Jeho mnohostranná činnosť siaha od geomorfológie cez geografiu osád po regionálne syntézy.

O vedeckých výsledkoch tohto obdobia dobre informujú príslušné ročníky časopisu Földrajzi Közlemények, ktorý vydáva Maďarská zemepisná spoločnosť v Budapešti od r. 1873, ako aj periodická publikácia Föld és Ember, ktorá vychádzala v Segedíne (1921—1930). Jednotlivé geografické ústavy univerzít okrem budapeštianskej vydávali osobitné sériové publikácie.

Okrem časopiseckých článkov vyšlo v tomto období aj niekoľko príručiek. Medziiným vydal Jenő Cholnoky všeobecnú morfológiu, Pál Teleki všeobecný hospodársky zemepis, vyšlo viac súhrnných prác o Maďarsku (v rozsahu bývalého Uhorska), napr. od J. Cholnokého a Gy. Prinza; ďalej hospodárska geografia od Ferenca Fodora, regionálna geografia o Zadunajsku a Malej nížine od K. Kogutowicza a monografie knižného rozsahu o menších krajoch, mestách, dedinách od F. Fodora a iných.

V období medzi dvoma svetovými vojnami sa slubne rozvíjali geografovia, ktorí sú nateraz tvorivo činní a svoje práce uverejňovali už od konca dvadsiatych rokov. Medzi nimi sú: Béla Bulla a Andor Kéz (terasy, sprašové horizonty a iné morfológické problémy). László Kádár (pieskové útvary), Pál Zoltán Szabó (krasové problémy), Richard Wagner (klíma) a ku koncu obdobia Sándor Láng (geomorfológia, hydrografia); na poli „antropogeografie“ Ernő Walner (hospodárska a sídelná geografia), Ferenc Koch (hospodárska geografia) a Tibor Mendöl (geografia sídel, ale najmä miest).

K tomu treba pripomenúť, že pestovatelia klimatológie, fyto geografie a zoogeografie sú najmä medzi meteorológmi, botanikmi a zoológmi; podobne účinkovali a účinkujú aj vynikajúci odborníci kartografie a hydrológie, ale ich činnosť je značne izolovaná od vlastnej geografie.

Čo sa týka všeobecnej charakteristiky maďarského zemepisu tohto obdobia, možno zistiť podobné črty, aké nachádzame aj v kapitalistických pomeroch, napr. vyznávanie jednotnej geografie, prijímanie prírodného kraja i za jednotku spoločensko-hospodársku, značný geografický determinizmus, opomínanie výrobných pomerov vo vysvetľovaní hospodárskych zjavov atď. Príručky, učebnice a populárne publikácie rovnako opisovali Maďarsko v rámci hraníc pred prvou svetovou vojnou. Vedecká práca sa veľmi vzdialila od praktického života. Zo strany society sa dostávala len nepatrná podpora takej geografii, ktorá neprispievala na pomoc praktickému životu. Maďarská geografia schudobnela, jej práca organizačne ochabla, publikačné možnosti zredli. Regionálne spracovanie vlasti len pomaly napredovalo. Spracovávali sa jednotlivé geografické zjavy v celokrajinskom meradle (ako napr. terasy riek), ďalej monografie celkom malých plochových jednotiek — v rozsahu dediny alebo mesta — avšak týchto bolo primerane k rozsahu krajiny len tak málo, že vôbec nepostačovali pre monografie väčších krajov. Písali sa aj príručky, ktoré spracovávali krajinu v celosti. Bolo treba však preklenúť toľko medzier, že pri všetkom vyníkaní autorov mnohé otázky zostali neurčito alebo mylne zodpovedané.

Veľká zmena, ktorou prešiel maďarský zemepis od r. 1945, čo sa týka názoru, úloh a cieľov, narážala spočiatku na veľké ťažkosti. Primeraný čas bol potrebný na to, aby si činní geografovia osvojili marxizmus-leninizmus a aby ho vo svojich prácach vedeli aj aplikovať; tak isto nemálo času bolo treba venovať tomu, aby sa samoúčelný a len individuálnymi sklonsmi usmerňovaný výskum premenil na plánovanú prácu v službách ľudového hospodárstva. Táto premena ešte stále trvá.

Hocktorý prierez týmto procesom je len momentovou snímkou. My by sme chceli zdôrazniť trvalejšie črty, keď podáme prehľad o dnešnej zemepisnej vede maďarskej, o jej úlohách, ktoré sa uskutočňujú, a o výsledkoch, ktoré sa už dosiahli.

Dnes je v Maďarsku hlavným usmerovateľom každej vedeckej práce Maďarská akadémia vied. V jej druhej triede účinkuje Zemepisný hlavný výbor, ktorý

bezprostredne usmerňuje veci domácej vedy geografickej. Predsedom výboru je profesor Béla Bulla, člen korešpondent Maďarskej akadémie vied. Jeho členmi sú vedúci geografovia v krajine, profesori vedúci katedry, docenti atď. Zemepisný hlavný výbor má na starosti prerokovávať zásadné otázky na pracovných zasadaniach, plánovať geografický výskumný program pre celú krajinu, rozčleňovať plán podľa jednotlivých ústavov a kontrolovať práce. Jeho usmerňovacia a kontrolná právomoc siaha na Maďarskú zemepisnú spoločnosť, na Geografickú výskumnú skupinu Maďarskej akadémie vied (Budapešť), na Zadunajský vedecký ústav (Pätikostolie) a na výskumnú prácu, ktorá sa koná v zemepisných ústavoch univerzít.

Maďarská zemepisná spoločnosť, ktorá sa zreorganizovala r. 1952, je organizáciou zemepisnej vedy, geografov a širokého obecnstva, ktoré sa zaujíma o geografiu. Svoje poslanie spĺňa na výskumnom poli odbornými zasadaniami a svojím časopisom. Na zasadaniach sekcií Spoločnosti odznievajú prednášky o najnovších výsledkoch výskumov, za ktorými nasleduje diskusia. Odborné zasadania mávajú nielen sekcie Spoločnosti v Budapešti, ale aj sekcie v Pätikostolí, Segedíne a Debrecíne. Odznelé prednášky sa po kritickej diskusii uverejňujú alebo v časopise Geografickej výskumnej skupiny Maďarskej akadémie vied Földrajzi Értesítő, alebo v časopise Maďarskej zemepisnej spoločnosti Földrajzi Közlemények.

Časopis Földrajzi Értesítő prináša podrobné výskumy a predbežné zprávy o výskumných výsledkoch. Od r. 1952 vychádza ako štvrťročná publikácia pod uvedeným titulom; predtým vychádzal pod názvom „A Földrajzi Könyv és Térképtár Értesítője“. Od tohto roku počnúc vychádza tlačou, kým predtým bol rozmnožovaný rotaprintom. Časopis vykonáva najmä dokumentáciu a podrobne informuje aj o sovietskej literatúre. Cudzozjazyčné konspekty prináša od r. 1955.

Časopis Maďarskej zemepisnej spoločnosti Földrajzi Közlemények bol obnovený po niekoľkoročnej prestávke r. 1953 ako štvrťročník. Tohto roku vychádza už 79. ročník. Tento časopis prináša skôr prehľadné štúdie; významnejšie z nich sú doložené i cudzozjazyčným súhrnom. Aj keď maďarskí geografovia často uverejňujú výsledky svojich najnovších výskumov v časopisoch príbuzných odborov, preda väčšinou publikujú v uvedených dvoch časopisoch. Naopak zasa tieto časopisy uverejňujú hodnotné články aj od negeografov. Praktizuje sa to tak, že sa predovšetkým publikujú práce takých autorov, ktorí svoje študijné výsledky predtým predložili na odbornú kritiku.

Prispievateľmi sú vo veľkej väčšine vedeckí pracovníci spomínaných dvoch výskumných ústavov alebo geografických ústavov, prípadne katedier na univerzitách a vysokých školách. Tieto ustanovizne sú hlavnými pracoviskami dnešnej maďarskej zemepisnej vedy.

Geografická výskumná skupina Maďarskej akadémie vied (vedúci Béla Bulla), ktorá stojí pred premenením na výskumný ústav, okrem toho, že poskytuje pomoc iným výskumným ustanovizniam, aj sama koná výskumy v hlavnom meste a v niektorých krajoch krajiny. Začala geografické spracovanie Budapešti vo veľkých rozmeroch. Pracovné pole Zadunajského vedeckého ústavu (Dunántúli Tudományos Intézet, vedúci Pál Zoltán Szabó) je v juhovýchodnom Zadunajsku. Ústav nie je zameraný výlučne len na geografiu. Univerzity spracúvajú ostatné časti krajiny. Napríklad Zemepisný ústav univerzity v Budapešti, prípadne v rámci tohto ústavu účinkujúce tri katedry: katedra fyzickej geografie (vedúci Béla Bulla), katedra ekonomickej geografie (vedúci Tibor Mendöl) a katedra regionálnej geografie (vedúci Ferenc Koch); katedra geografie na Národohospodárskej

univerzite (vedúci György Markos), Zemepisný ústav univerzity v Debrecíne (katedry profesorov László Kádára a Andora Kéza) a Zemepisný ústav univerzity v Segedíne (vedúci Gyula Prinz). Treba poznamenať, že na maďarských univerzitách účinkujú okrem zemepisných ústavov aj samostatné ústavy alebo katedry geológie i meteorológie s klimatológiou a na univerzite v Budapešti ešte aj katedra kartografie. Klimatologický ústav univerzity v Segedíne (katedra Richarda Wagnera) úzko spolupracuje na plánovaných úlohách s geografmami. Zemepisné katedry štyroch vysokých škôl pedagogických (Budapešť, Segedín, Páti-kostolie, Jáger [Eger]) vynikajú na poli didakticko-metodickom, ale niektoré z nich majú podiel aj na sústavnom geografickom výskume krajiny.

Čo sa týka doteraz dosiahnutých výsledkov, možno povedať, že sú hojné najmä na poli fyzickej geografie. Za posledné päťročie boli uverejnené také geomorfologické štúdie, ktoré v mnohých prípadoch podstatne pozmenili naše doterajšie poznatky. Napríklad o kraji Kiskunság (*Medziriečie Dunaja a Tisy*, Béla Bulla), Nyírség (L. Kádár), Börzsöny Cserhát, Mátra, Bükkhegység (S. Láng, S. Leél-Össy), Duna völgye (M. Pécsi), Mezőföld (L. Ádám, S. Marosi, J. Szilárd), Pilis és a Szentendre-Visegrádi hegység (S. Láng), Gerecse (S. Leél-Össy), Zagyva völgye (A. Székely), Bodroghöz (Z. Borsy), Bereg-szatmári síkság (Z. Borsy, Gy. Balla), Tisza völgye (M. Pálmai), nehovoriac o početných menších úvahách. Hodnotné sú aj hydrografické štúdie o Mecseku (P. Z. Szabó) a o Börzsönyi (S. Láng). Neuvádzam tie práce, ktoré vykonali čiastočne geografovia, ale väčšinou pestovatelia príbuzných vied na rôznych územiach, ako napr. výskumy mikroklimatické (R. Wagner a jeho spolupracovníci), výskumy pedogeografické (E. Korpás, M. Nagy), fyto geografické (Á. Boros, A. O. Horváth) atď.

Na poli hospodárskej geografie možno spomenúť štúdie, ktoré sa zaoberali krajinskými problémami racionizácie výroby a spracovali Északi Középhegység (*Severné stredohorie*, Gy. Markos), nové subtropické rastliny (L. Gyenes), uhoľné baníctvo (M. G. Szabó), Duna—Tisza (Medziriečie Dunaja a Tisy, B. Sárfalvi, Z. Pálffyová), Mezőföld mezőgazdasága (P. Zombai, A. Györkösová), Debrecen piacviszonyai (*Trhové pomery v Debrecíne*, B. Eördög), zavodňovacie pomery Hevešskej stolice (K. Udvarhelyi), rozličné problémy dopravnej geografie (Z. Palotás, A. Vagács), osadové problémy stolice Baranya (J. Koltai), urbanistické otázky Budapešti (R. Ruisz), paleogeografické problémy Segedína (Gy. Prinz, M. Pálmai, J. Mátyusz; R. Éliásová).

Spomedzi knižných vydaní minulých rokov vysoko vyniká rozsiahla práca *Všeobecná fyzická geografia* v dvoch zväzkoch, ktorú redigoval a z veľkej časti aj napísal B. Bulla. Ostatné časti napísali L. Kádár, A. Kéz a J. Száva-Kováts; po napísaní biogeografie bude ucelená. Táto práca vznikla ako univerzitná učebnica, ale pre svoj rozsah, pôvodné ponímanie zemepisu a bohatý obsah veľmi dobre obstojí aj ako príručná knižka. V maďarskej odbornej literatúre je ojedinelá.

Plánujú, ba pripravujú sa také regionálne monografie, ktoré na základe doteraz dosiahnutých výsledkov podajú komplexné syntetické spracovanie jednotlivých krajov zo stanoviska fyzicko-geografického alebo ekonomicko-geografického. Budú uverejňované knižne a o ich vydanie sa postará Maďarská akadémia vied. Pritom, pravda, ďalej pokračujú regionálne výskumy a uverejňovanie čiastkových výsledkov, ale je veľmi želateľné, aby sa komplexný výskumný spôsob — spolu-

práca rozličných výskumníkov v teréne — ďalej rozvíjal a vo väčšej miere uplatňoval než doteraz.

Ako vidieť už z tohto krátkeho referátu, maďarská geograficko-výskumná práca je na dobrej ceste, i keď ju nemožno označiť ako dokonalú, a v porovnaní s minulosťou prejavuje značný pokrok. Treba priznať, že hospodárska geografia si neskôr určila svoje úlohy, a preto aj svojimi výsledkami kráča za fyzickou geografiou.

Treba ešte stručne spomenúť aj rozširovanie zemepisných poznatkov. Na tejto práci sa zúčastňuje mnoho geografov, a to čiastočne na stránkach vedu popularizujúcich časopisov, ktoré sú nezávislé od geografických ustanovizní v užšom zmysle slova, čiastočne prednáškami, ktoré usporadúva Spoločnosť pre šírenie prírodovedných a spoločenskovedných poznatkov v spolupráci s ústredím Maďarskej zemepisnej spoločnosti v Budapešti alebo s jej sekciami na vidieku.

O vyučovaní zemepisu v priebehu dlhšieho obdobia ťažko referovať. Učebné plány, ako aj celé školstvo prechádzajú dnes takými veľkými zmenami, že i referát, ktorý by sa prehlboval až k podrobnostiam, bol by len momentálnej hodnoty. Niet vôbec pochyby o tom, že stará nižšia a stredná škola prešli veľkými zmenami od oslobodenia. Všeobecná školopovinnosť sa dnes vzťahuje na osem tried. Štyri nižšie triedy všeobecnej osemtriednej školy odpovedajú starej ľudovej škole a štyri vyššie triedy (5—8) odpovedajú štyrom nižším triedam niekdajších stredných škôl (gymnázia, reálky) alebo štyrom nižším triedam iných škôl stredného stupňa (mešťanky). Dnešná stredná škola odpovedá len štyrom vyšším triedam starej strednej školy. Kým v minulosti sa zemepis všeobecne vyučoval len na ľudových školách a na školách stredného stupňa a na stredných školách len v nižších triedach, dnes sa vyučuje nielen v nižších a vyšších triedach všeobecnej osemtriednej školy, ale aj na terajšej štvortriednej strednej škole, čo je nepopierateľne radostný pokrok.

Medzi vysokými školami pedagogickými a univerzitami je príprava geografov pre školy rozdelená tak, že vysoké školy pedagogické pripravujú učiteľov geografie pre vyššie triedy všeobecnej osemročnej školy a univerzity zasa profesorov geografie pre štvortriedne stredné školy. Na geografických katedrách univerzít sa novšie školia aj aspiranti.

Z tohto všetkého vidieť, že poslanie zemepisných ústavov na univerzitách je mnohostranné, lebo okrem značnej didaktickej práce, ako je zrejmé z uvedeného, aj ťarcha pestovania geografickej vedy i usmerňovanie geografickej výskumnej a tvorivej práce spočíva na pleciach osôb, ktoré na nich účinkujú. Aj väčšina vedúcich Maďarskej zemepisnej spoločnosti a Zemepisného hlavného výboru Maďarskej akadémie vied sú pracovníkmi geografických katedier na univerzitách.

ANTON DROPPA

VÝSKUM DEMĀNOVSKÝCH JASKÝŇ

Triasové vápence severného svahu Nízkych Tatier umožnili vznik krasového fenoménu — jaskýň, na ktoré najbohatšia je Demänovská dolina so svetoznámymi Demänovskými jaskyňami južne od Liptovského Mikuláša.

Demänovskú dolinu s jaskyňami vymodelovala riečka Demänovka a jej prítok